

Сам Френхофер задається нездійсненою і суперечною справжньому мистецтву метою: він хоче на полотні за допомогою фарб створити живу жінку.

У цьому творі спостерігається персоніфікація образу портрету, художник впевнений, що створює живу жінку, йому навіть здається, що вона йому посміхається, дихає, весь її вигляд «фізичний і духовний» перевершує вигляд реальної людини. Втім, це ідеальне й ідеально виконану істоту бачить лише сам Френхофер, а його учні, у тому числі й Пор бус, вгледіли у куті картини лише кінчик чарівної голої ноги.

Захопленість, з одного боку, формою, а з іншого – поставити мистецтво вище реальної дійсності і підмінити їм реальність привело геніального художника до катастрофи.

У оповіданні «Невідомий шедевр» образ портрету постає в новому естетичному вигляді, він є втіленням справжньої неповторної краси, яка неволима звичайним людським поглядом. Вона створюється не за хвилину, і не за день. Тож, можливо, Френхофер не марно витратив десять років свого життя.

Образ портрету – це образ краси. Так повинно бути з точки зору живопису, адже мистецтво створює прекрасне. Життя занадто жорстоке до нього, і тому краса зникає з полотна при зіткненні з реальністю. Отже портрет таким, яким він має бути бачив лише художник. Для решти він залишився невідомим. Невідомим шедевром.

Анатолій Градовский

ТВОРЧЕСТВО Н. ГОГОЛЯ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОЙ ПРОЗЫ (НА ПРИМЕРЕ ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ «ПОРТРЕТ» Н. ГОГОЛЯ – «НЕИЗВЕСТНЫЙ ШЕДЕВР» О. БАЛЬЗАКА)

В статье рассматривается типологическое сходство произведений Н. Гоголя и О. Бальзака.

Ключевые слова: образ, персонификация, символ, фантастика, философский этюд.

Anatoliy Gradovsky

GOGOL'S WORKS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN PROSE (ON THE BASIS OF TYPOLOGICAL PARADIGM OF GOGOL'S "PORTRAIT" AND BALZAK'S "UNKNOWN MASTERPIECE")

The article deals with typological identity of Gogol's and Balzac's works.

Key words: image, personification, symbol, science fiction, philosophical sketch.

Вікторія ЗАРВА

М. ГОГОЛЬ І М. ЛЕСКОВ: ТИПОЛОГІЧНІ СХОДЖЕННЯ

У статті простежується рецепція особистості Миколи Гоголя, запропонована М. Лєсковим в оповіданні «Путимець» крізь призму його просвітницьких поглядів.

Ключові слова: рецепція, традиції, путимець, самовдосконалення, апокриф.

До вивчення творчості Миколи Лєскова звертаються багато літературознавців, зокрема Ю. Барабаш, І. Видуецька, Л. Левандовський,

П. Михед, Д. Наливайко, О. Николенко й ін. Однак порівняльно-типологічний аспект аналізу творчості М. Лескова й М. Гоголя, які мали близькі естетичні позиції, не був у центрі уваги вчених. Тому в статті спробуємо простежити особливості творчих перегуків двох митців.

З перших кроків свого літературного шляху, що почався на Україні у 1860 році, М. Лесков заявив про себе як публіцист і прозаїк демократичного, гоголівського напрямку. З орієнтацією на М. Гоголя в прозі М. Лескова тісно пов'язане зародження, становлення й розвиток української теми, сучасний і історичний образи України.

Уже в перших своїх виступах М. Лесков часто посилається на М. Гоголя, використовує порівняння з його творів, згадує сатиричні образи, цитує близькі за духом думки. У статтях «Несколько слов о врачах рекрутских присутствий», «Несколько слов о полицейских врачах в России», «Полицейские врачи в России (по поводу статьи г. Ф.Б.)» письменник розкриває соціальні причини хабарництва, що поширювалося серед лікарів. І не випадково М. Лесков звертається до «Ревізора» М. Гоголя. Так, у міркуванні «Несколько слов о врачах рекрутских присутствий» митець порівнює інспекторів лікарських управ з пацюками, які наснилися Сквознику-Дмухановському: «... пришли, понюхали и прочь. Вот и весь контроль рекрутской медицинской взятки» [1]. У замітці «Несколько слов о полицейских врачах в России» письменник як епіграф приводить цитату з того ж «Ревізора». А в статті «Полицейские врачи в России» підкріплює свої висновки іронічним зауваженням: «И мы, как изволите видеть, знаем, как и что делается в благоустроенном государстве» [2], використовуючи слова гоголівського Земляники, що, радячи дати хабар ревізорів, двічі говорить, що так і варто робити в «благоустроенном государстве», в «благоустроенном обществе».

Після циклу нарисів «Печерські антики» М. Лесков посилає «Київській старовині» «Счастье на двух этажах», «Клоподавие», «Лорд Уоронцов». На жаль, ці твори, написані на матеріалі української дійсності, побачили світ тільки в 1977 році в «Літературній спадщині» (т. 87). Із листування М. Лескова з Ф. Лебединцевим стає очевидним, що журнал «Київська старовина» постійно перебував у скрутному матеріальному становищі, що й призвело до закриття журналу. (Це підтверджують і листи Ф. Лебединцева різних років до відомого «заступника» української культури Г.П. Галагана (див.: фамільний архів графів Ламздорф-Галаганов. – ЦГИА України. Ф. 1475, оп.1, ед. хр. 371).

У 1883 р. у «Київській старовині» (№3. – С. 623–629) були опубліковані С. Пономарьовим «Листи Гоголя до В.В. Тарновського» [3, XI, 624], що послужили приводом до написання лесковського оповідання «Путимец». В основу твору покладено апокрифічний переказ про незвичайну прозорливість юного Миколи Гоголя, що граничить із містичним проникненням у долю людини.

Хронотоп в оповіданні грає важливу сюжетно-композиційну роль. Час дії в розповіді датується 1821–1828 роками, коли М. Гоголь був студентом Ніжинського ліцею. Просторово-часова конкретність суперечить узагальненому змісту назви «Путимец», що задає настрій усьому твору й має символічне значення. Автором пропонується життєва ретроспектива й перспектива: минуле й майбутнє.

В одному з листів до С. Шубинського М. Лесков називає «Путимец» «Апокрифическими преданиями о юности Гоголя» [3, XI, 285]. Словник російської мови в чотирьох томах дає наступне визначення апокрифам: «Древние произведения с библейским сюжетом, содержащие отступления от официального вероучения и потому отвергнутые церковью» [5, I, 42]. М. Лесков у передмові до «Инженеров-бессребреников» роз'яснює, що треба вважати його розповіді «апокрифами, в которых, может быть, не все верно, а иное положительно неверно, но тем не менее они, однако, имеют свое значение. Все они представляют нам события не в том сухом, хотя и точном, виде, в каком их представляют исследования и документы, а мы видим их тут такими, какими они казалась современникам, составлявшим о них представления под живыми впечатлениями и дополнявшим их собственными соображениями, домыслами и догадками» [3, VIII, 588]. Це слугує підтвердженням того, що М. Лесков вважав апокриф своєрідним різновидом нарису.

«Путимец» – розповідь від першої особи про юність М. Гоголя, яку автор почув по черзі від п'яти чоловік. М. Лесков наслідує типову для народних казок комулятивну структуру, повідомляючи, від кого пішла ця історія: письменникові розповів її великий приятель Т. Шевченка, уродженець міста Пирятина, художник І. Гудовський, ім'я якого неодноразово зустрічається на сторінках лесковських творів, зокрема, в «Мелочах архиерейской жизни» (див. про І.В. Гудовського і Т.Г. Шевченка: Шевченківський словник: У 2 т. – К., 1978. – Т. I. – С. 176); І. Гудовський розповідав зі слів свого земляка, поета Черниша; той, в свою чергу, чув її від родича, що знав М. Гоголя й дружив з ним у Ніжині. І.Я. Айзеншток висловлює припущення, що товаришем і супутником юного М. Гоголя був А.С. Данилевський, вітчим якого – В.І. Черниш. Саме цього шкільного товариша М. Лесков у розповіді «для зручності викладу» називає Чернишом [3, XI, 624]. У вступі до розповіді М. Лесков наводить мотиви, що спонукали його звернутися до спогадів, пов'язаних з ім'ям «геніального юнака», називає джерела цієї живої історії, висловлює міркування щодо її правдоподібності.

Продовжуючи традиції М. Гоголя й Т. Шевченка, М. Лесков цитує в оповіданні «Путимец» уривки з українських і російських народних пісень, надаючи цим оповіданню особливої ліричності, душевності, а також затверджуючи спільність помислів двох народів. Вустами М. Гоголя письменник підкреслює неминущу цінність здобутків усної народної творчості: «А вот же вас и не стане, а сказки останутся» [3, XI, 49].

Художній простір зображений від великого до малого: Росія – чернігівське село – будинок. М. Лесков зображує Росію бідною країною. Ще в ранній повісті «Житіє однієї баби» М. Лесков писав: «Геснится народушко на просторной Руси, и трудно ему рассмотреть в волоковое окно свои нечисти» [3, I, 266].

Увага письменника зосереджена на зображенні сфери побуту, стійкого життєвого укладу й відповідно заповненні простору речами. Крайню убогість селян підтверджує той факт, що подорожуючі довго не могли знайти в хатах «ведерце», щоб дістати з колодязя води. «Такая была здесь повсеместная бедность!» [3, XI, 50], – зауважує М. Лесков

в оповіданні «Путимец», де малює страшні картини кріпосного чернігівського села, у якому «истощенная пожилая женщина» зізнається: «Мы, wybачайте, людy панськy, у нас ничогисенькy нема» [3, XI, 50]. Автор називає й винуватницю народних нещасть – Катерину II, яка закріпачила селянство на Україні. Простір у розповіді зберігає національну, історичну характерність, зображується як основа для вирішення моральних проблем.

Події в творі «Путимец» розгортаються на тлі зображення крайньої бідності й затурканості українського кріпосного села в душі ідейно-естетичних традицій Т. Шевченка, який всією своєю творчістю засуджував «безобразную нищету в стране».

А в повісті «Княжна» Т. Шевченко вустами своєї героїні розповідає про голодне існування на селі безправних людей. Перегукуючись із Т. Шевченка, М. Лесков співчутливо зображує хворого хлопчика, що лежить на земляній підлозі й «прежалостно стонет... Такой жалкий, что видеть невозможно без душевной муки» [3, XI, 51] (Підкреслене нами – В.З.). У цьому випадку М. Лесков користується прийомом об'єднання мотивуючих і мотивованої основ в одному контексті, що сприяє фіксації уваги на повторюваній частині основ. Письменник тонко використовує виразні можливості префікса «пре-». (Особливо часто М. Лесков використовує українські слова для передачі щиросердних хвилювань). «Гоший» і «притомленный» «хлопчик» мріє про «животворный напиток» – молоко – як про недосяжне диво. Його ж «сниданье» – розмочений у воді черствий кусень житнього хлібу.

М. Лесков підкреслює, що добродії не знали та й не хотіли знати, як живе народ. На недоречне їхнє питання, чи є в будинку селянина корова, хворий хлопчик, дивуючись, відповідає: «мы крипаки (то есть крепостные)» [3, XI, 52].

Намальована М. Лесковим картина була типова для кріпосного села. Це підтверджують і твори Т. Шевченка («Княжна», поема «Сон»). М. Гоголь в оповіданні «Путимец» визначає головне завдання сатири: «Должна нападать прямо на нравы» [3, XI, 61], викривати щиросердечну мерзенність. Критика й заперечення М. Гоголем існуючих порядків, за словами М. Лескова, пов'язані в першу чергу зі справжнім патріотизмом російського письменника, що постійно думає про долю народу й Росії, «которую он так чисто любил и так нежно защищал, меж тем как она "была черна неправдой черной» [3, XI, 61].

Образ простору в розповіді передає національно-історичну особливість пейзажу, речового світу, людських характерів. Топос неоглядного українського степу, відтворений М. Гоголем у «Сорочинській ярмарці», немовби повторюється в «Путимце». Але гоголівський пейзаж, що виражає радість і гармонію життя, більш романтичний, лесковський же пейзаж виступає глибоко оригінальним, підлеглим реалістичній структурі розповіді. У М. Лескова степ не протиставляється світу людей як ідеальне незначному, а зіставляється з ним. Алогізму самої дійсності, коли духовно багатий народ приречений на злидарське існування, співзвучне зображення мертвого степу, де панує «страшный зной огнепалящей печи» [3, XI, 46].

М. Лесков добре знав історію українського народу, його вдачі й звичаї. Зокрема, письменник зауважує, що українці дуже гостинні, а «ужин

в малороссийском хлебосольном доме составляет дело не скорое и не легкое» [3, XI, 58].

У розповіді путимець, жадібний здирник, покараний М. Гоголем злим глузуванням: старий «сам себя высечет». У даному виразі М. Лєскова чуються відгуки стилю автора «Ревізора» (пригадуються слова городничого: унтер-офіцерша «сама себя высекла»). Парадоксальну гоголівську формулу М. Лєсков і переносить до свого твору. Цікаво, що цю фразу письменник підкреслив у своєму екземплярі другого тому творів М.В. Гоголя 1889 року, що зберігається в орловському Будинку-музеї М.С. Лєскова.

Історія продажу молока заможним хазяїном була запозичена М. Лєсковим з роману «Юрий Милославский, или русские в 1612 году» (1829) М.Н. Загоскіна, з тією тільки різницею, що в останнього продавала баба, а в М. Лєскова – красень-«кацап». Крім того, М. Лєсков цю історію переосмислив, підкоривши ідеї переродження негативного персонажа під впливом життєвих обставин.

Письменник вірив у моральне очищення простої людини й усього народу. Ця віра у великій мері була пов'язана з його просвітницькою позицією, відповідно до якої кожна людина з'являється на світ доброю і тільки несприятливі обставини можуть змінити її на гірше, і – навпаки: нові умови морально можуть відродити в особистості все людське. Тому М. Лєскова завжди приваблювали люди, готові на самозречення. Так, грішний колись сліпий Вартимей, зненацька прозрівши, все роздає людям, нічого не залишаючи собі.

Свої роздуми про природу національного характеру М. Лєсков втілює в образі путимця. Письменник висловлює припущення, що зустріч із путимцем вплинула на створення в зрілих творах М. Гоголя художніх образів, які «то сами себя секли, то сами над собою смеялись» [3, XI, 68]. Наводячи ці рядки, письменник побічно стверджує думку про здатність кожної людини до самовдосконалення. Так, путимець, якого автор спочатку порівнює з павуком, що грабує бідного орача, дійсно, як і пророкував М. Гоголь, залишає торгівельну справу й відправляється замолювати колишні свої гріхи в монастир. Характерно, що, успадкувавши «справу» свого діда, Єгорка стає таким самим ділком, як і він, і, за припущенням автора, на схилі віку прийде до покаяння.

Зображена М. Лєсковим здатність молодого М. Гоголя помічати суть характеру випадкових зустрічних людей, «містична прозорливість майбутнього письменника, пророчі його здатності передбачити майбутню долю людини», як стверджує І.Я. Айзеншток, привнесені в «апокрифічну розповідь» М. Лєсковим на підставі знання ним «Переписки с друзями», «Записок о жизни Гоголя» П.А. Куліша – першого біографа М. Гоголя [3, XI, 624].

«Путимець» – "вещь прелюбопытная, – як визначив син письменника А. Лєсков у ненадрукованому листі до П. Кудрявцева, – насыщенная Гоголем, Украиной.., с явным теплосердечием к украинским «крипакам» и полупророческим предреканием наказания за многое. Словом вещь сплошь напоенная, по-лєсковски, содержанием, движением и грозным предостережением» [4].

М. Лєсков уважно стежив за всіма статтями, присвяченими життю й творчості М. Гоголя. Коли І.І. Ясинський опублікував в «Історичному

віснику» (1891 – №6) «Анекдот про Гоголя», то М. Лесков оцінив ці спогади як брехливі «с начала и до конца и во всех подробностях» [3, XI, 490]. У «Петербурзькій газеті» (1891, №192, 16 липня) він виступив зі спростуванням цієї статейки. Замітка називалася «Нескладица о Гоголе и Костомарове (Историческая поправка)». Письменникові знадобилося уточнити деякі дані статті І.І. Ясинського, у чому йому допоміг Б.М. Бубнов, що підкріпив деякі факти, відомі М. Лескову з часів його перебування в Києві.

Таким чином, протягом всього життя М. Лесков звертався до життя й творчості М. Гоголя, знаходячи для себе цікаві йому за духом просвітницькі ідеї. Близькість до М. Гоголя спостерігається у М. Лескова не тільки в сфері зображувально-художньої, але й у розумінні завдань літератури, в ідейних переконаннях, тісно пов'язаних із традиціями вітчизняного просвітництва. Не випадково в системі переконань М. Лескова головне місце займає не тільки викриття суспільного зла, але й проблема морально-етичного виправлення суспільства, пошуки в дійсності сил, здатних пожвавити й перетворити Росію в дусі гуманістичних ідеалів добра й справедливості.

Будучи переконаним документалістом із сильно розвиненим публіцистичним началом, М. Лесков, як і М. Гоголь, майстерно сполучає і переплітає реальне з ірреальним, у якому велике місце займає народна фантастика – мотиви стародавніх звичаїв, повір'їв, переказів, елементи казки та ін. Характер сатиричної типізації в розповіді «Путимец» також дуже схожий на гоголівський. Застосування тих або інших засобів фольклорної образності (наприклад, пісні для характеристики позитивних персонажів у М. Лескова й М. Гоголя) диктувалося не самодостатнім прагненням до фольклоризації, наданням твору місцевого «екзотичного» колориту, а органічно впливало у М. Лескова й М. Гоголя з тих конкретних ідейно-естетичних завдань, які вони ставили перед собою.

Література

1. Лесков Н.С. Несколько слов о врачах рекрутских присутствий // Современная медицина. – 1860. – №36.
2. Лесков Н.С. Полицейские врачи в России // Современная медицина. – 1860. – №48.
3. Лесков Н.С. Собрание сочинений: В 11 т. – М., 1957.
4. Письмо А. Лескова к П. Кудрявцеву от 25 января 1931 г. // Орловский госуд. музей И.С. Тургенева. – Ф. 34. – №8274/22.
5. Словарь русского языка: В 4 т. – М., 1981–1984.

Виктория Зарва

Н. ГОГОЛЬ И Н. ЛЕСКОВ: ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ СХОЖДЕНИЯ

В статье прослеживается рецепция личности Николая Гоголя, предложенная Н. Лесковым в рассказе «Путимец» сквозь призму его просветительских взглядов.

Ключевые слова: рецепция, традиции, путимец, самосовершенствование, апокриф

Victoriya Zarva

N. GOGOL AND N. LESCOV: TYPOLOGICAL PARALLELS

Personal reception of Nicolay Gogol is proposed by N. Lescov in the novel «Putimec» through the prism of his enlightenment sights is researched in the article.

Key words: reception, traditions, putimec, self-perfection, an apocryphal story.